

Gorazd Kocijančič

Molitev in metafizika¹

He euchè légetai pollachôs, "Molitev se izreka na mnogo načinov in v mnogoterih smislih", bi lahko parafrazirali Aristotela, treznega Stagirita, in podobno velja tudi o "metafiziki": naš pogovor o (post)metafizični misli in njenem odnosu do molitve nas bo gotovo prepričal o resničnosti te trditve.

V zgodovini verstev je molitev pomenila in v vsakdanjem življenju nam pomeni najrazličnejše odnose do Presežnega. Ker pa so izhodišče našega pogovora besedila grških cerkvenih očetov o molitvi in ker je za začetek pogovora pomembno doseči vsaj osnoven konsenz glede teme, o kateri se nameravamo pogovarjati, mi dovolite, da kot začetno določitev pomena izraza "molitev" navedem kratek odlomek iz poznega bizantinskega duhovnega besedila, ki ga izročilo pripisuje sv. Kalistu Katafigiotu [Kállistos Kataphygiótes, konec 14. ali začetek 15. st.]², besedila, ki je uvrščeno v najpomembnejši in najvplivnejši zbornik duhovnih besedil ortodoksnega krščanstva, v "Filokalijo svetih niptikov (duhovno treznih mož)" (v slovanskih jezikih znano pod naslovom *Dobrotoljubje*).³ Kalist je plemenit mislec, pri katerem — po besedah najpomembnejšega zgodovinarja grške krščanske filozofije, Bazilija Tatakisa

- 1 Uvodne besede k pogovoru o odnosu molitve in mišljenja, ki ga je ob izidu slovenskega prevoda spisov grških očetov o molitvi (Celje 1993) organiziralo Društvo za primerjalno religiologijo.
- 2 Prim. o njem H.G. Beck: *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, str. 784-5.
- 3 Dve deli, ki sta prevedeni v knjigi *Grški očetje o molitvi*, sta tudi del Filokalije: Evagrijeva poglavja o molitvi in Maksimova *Kratka razlaga očenaša*. Vloga *Dobrotoljubja* v ruski duhovnosti je lepo vidna iz znamenite *Pripovedi ruskega stranika*, ki jo imamo tudi v slovenskem prevodu J. Zupeta (Pripoved ruskega romarja, Ljubljana 1992). Za temeljitejšo informacijo o *Filokaliji* prim. geslo Philokalie (Kállistos Ware) v *Dictionnaire de la Spiritualité* 12,1 (1984), kol. 1336-52.

— najdemo "prefinjeno in pronicljivo dialektiko, ki spominja na Elija Ekdika in se navezuje na motrilni član Dionizija Areopagita, starih očetov in celo Platona."⁴ Kalistova razprava, zbirka duhovnih "poglavij", ima naslov *O zedinjenju z Bogom in o motrilnem življenju* [*Peri tês theas henôseos kai bíou theoretikôû*]. 72. izrek tega teksta se glasi takole:

"Ko se um [noûs] druži [homilêi] z Bogom in moli ter je po svojih (duhovnih) stanjih [diathéseis] kot nekakšen sin v odnosu do najbolj nežno ljubečega Očeta, ko se neizrekljivo [aphátos] radosti, ker vidi Jezusovo luč, ko je pretresen in hrepenече [erotikôs] ves iz sebe ter v svojem srcu očitno [enargôs] doživlja/zaznava [aisthómenos] božansko hrepenenje [éros] in nadnaravno [hyperphyês] delovanje [enérgεια] Svetega Duha, ko se torej hoče mistično in nadsvetno dvigniti nad Božja razodevanja in nad Njegove popolnosti, tedaj resnično preneha z vsemi svojimi deli in postane (nekaj) nad mišljenjem, (nekaj) po mišljenju [hypèr tò noeîn metà tò noeîn ginómenos] ter na način, ki zbuja čudenje, uživa in je resnično spokojen v miru oživljajočega Kristusovega Duha."⁵

Ta kristalizacija duhovne izkušnje globokega bizantinskega pisca povzema bistvene prvine molitve, kakor jo učijo najgloblji spisi Svetega pisma in krščanskega Izročila, in kakor jo — v sorazmerju z ravnijo svoje duhovne rasti — pozna vsak kristjan, obenem pa krščansko molitev na značilen način postavlja v odnos do izrazito nad-ontoteološkega mišljenja, namreč do "novoplatonične", obenem metafizične in v osnovi brezčasno postmetafizične misli, drugega člana v binomu, ki določa temo našega pogovora.

Zato si drznem trditi, da Kalistov izrek na skrivnosten način zaobjema vprašanja — in nakazuje krščanske odgovore — na problematiko, ki jo bodo predstavili ostali današnji diskusijski prispevki

4 *Histoire de la philosophie I* (Orient, Antiquité, Moyen Age) [*Encyclopédie de la Pléiade*], Paris Gallimard 1969, s. 990.

5 *Philokalia tòn hieròn neptikôn kt.*, Tómos E', Athênai 1976, (4. izd.), s. 29.

in to ne le tista, ki govorita o stališčih dveh krščanskih mislecev, temveč tudi tisti, ki bodo analizirali pri nas posebno žive oblike mišljenjskega preseganja zahodne metafizike:

noûs, ki v tako pojmovani molitvi ohranja svoje ime — a ne le svoje ime — tudi "nad mišljenjem in po mišljenju", in pa čudenje, to "stanje (*stásis*) mišljenja in nadumni molk ter neizrekljiva radost v mnogem čudenju", kakor Kalist molitev imenuje na drugem mestu⁶ — vse to nas kliče v bližino miselnih prizadevanj poznega Heideggra,⁷

molitveni éros v osrčju noeze molečega, ek-statičnega, de-centriranega "subjekta" razkriva človeka kot "bitje želje" in skupaj s pojmom duhovnega Očetovstva evocira — ter postavlja pod vprašaj — ključne teme sodobne psihoanalitične teorije,⁸

dvig nad Božja razodevanja, sebe-kazanja, Božje emfaze [empháseis], kakor se glasi grški izvirnik, ter dvig nad Božje popolnosti (ki so tudi v bizantinski teologiji seveda celota vsega, kar nam je od Boga lahko epifano navzoče) nam v svoji nad-svetnosti, ki nima ničesar več skupnega z naivno predstavo o "platonistični", "metafizični" dihotomiji sveta na čutno zaznavno in inteligibilno območje — daje slutiti bližino apofatičnega radikalizma, katerega v sodobni misli predstavlja dekonstrukcija Jacquesa Derridaja.⁹

Katafigiot je namreč značilen predstavnik apofatičnega bogoslovja brezdanje tišine, v katero se preobrazi izrečena in miselna

6 Ibid., pogl. 28, s. 17.

7 Prim. npr. D. Halliburton: *Poetic Thinking. An Approach to Heidegger*, Chicago/London 1981, s. 215—216.

8 Prim. npr. Alain Juranville: *Lacan et la philosophie*, Paris PUF 1984, str. 15; zbornik *Lacan and theological discourse* (zd. Edith Wyschogrod/David Crownfield/Carl A. Raschke), Albany 1989.

9 Prim. npr. Hent de Vries: *Theologie im Pianissimo. Zwischen Rationalität und Dekonstruktion. (Die Aktualität der Denkfiguren Adornos und Levinas)*, Kampen 1989, str. 307sl.

molitev pred troedino skrivnostjo, ki je "hypèr tò eínai hén" (Eno nad bitjo)¹⁰, kot "sled"¹¹ vtisnjena v bivajoče: in pojmovanje molitve, vpisane v to tišino, je vselej prostor bližin, približevanj — in neizrekljivih, nadpojmovnih oddaljenosti.

Prostor teh bližin — ki se bodo v nocojšnjem pogovoru morda (ali bolj skeptično rečeno *po vsej verjetnosti*) izkazale za še večje oddaljenosti — pa vendarle omogoča tezo, ki naj bo izziv za nocojšnji pogovor, raz-govor:

postmetafizična misel, zvesta sebi kot misel, ki po eni strani v raznoterosti svojih oblik odkriva nebivajočo Skrivnost biti, po drugi strani z radikalnim rušenjem narcisizma novoveškega subjekta odstira prostor tistega, "kar govori v nezavednem, ki je manj globoko kot nedostopno za zavestno poglobitev: subjekta v subjektu, subjekta, ki presega (transcendant) subjekt..."¹² — ter končno radikalno dekonstruira zahodno metafiziko prisotnosti in odkriva možnost uprisotnjevanja Drugačnega kot "sledí", *takšna postmetafizična misel nujno vodi k odprtosti za tisto, za kar v krščanski molitvi pravzaprav gre: kajti v krščanski molitvi, o kakršni — na sledi cerkvenih očetov — govori Katafigiotovo besedilo, gre za dejanski osebni, nemetafizično posredovani odnos do Očeta, za nepriobčljivo motrenje Jezusove luči, taborske svetlobe, ki se kot Božja slava kenotično razliva v vse bivajoče in ga dela za ikono; v njej gre za izkušnjo, za občutje delovanja oživljajočega Duha, ki ga nezmotno prepoznamo po tem, da vselej vodi k Sinu; za mir, ki ni od tega sveta.*

Molitvena teologija očetov zato ni le brezčasno veljaven zaklad krščanske mistagogije, ampak tudi odločilen preizkus tega, ali o sodobni

10 Ibid., pogl. 29, str. 17.

11 Metaforika "sledí", ki je ključnega pomena za Derridajevo misel, ima, kakor je znano, pomembno mesto že v Plotinovem apofatizmu — za aleksandrijskega misleca je bit [tò eínai] sled Enega —, prevzel in krščansko poglobil pa jo tudi patriarh Kalist (prim. Philokalia, sup. cit., s. 29: [hoía ichmelatón ho notis].

12 *Écrits*, s. 437.

misli kljub globini njenega upora ontoteologiki morda vendarle ne veljajo besede, ki jih je moral priznati ponosni Rim: *Graecia capta ferum victorem cepit* ("osvojena Grčija - v našem primeru metafizika - je osvojila divjega zmagovalca").

In še več: morda lahko trezna fenomenološka refleksija o eksistencialno (meta)ontološkem okviru in pogojih molitve in in molitvene teologije sodobni misli odkrije možnost drugačnega branja tradicionalne ontoteologike: branja, ki se zaveda molitvenosti, bivanjske, osebne napotenosti v Skrivnost kot transcendentalne *conditio sine qua non* antične in srednjeveške ter deloma celo novoveške metafizike. Branja, ki si prizadeva umeščati novoveško metafiziko v duhovno-osebno sobesedilo in jo s tem *alegorizirati*, oziroma boljše rečeno prepoznati kot alegorijo duhovne izkušnje, glede katere je mogoča le **duhovna** presoja.

Veliki Maksim Spoznavalec je zapisal, da je "euktika (umetnost molitve) višja od Bogoslovja [theologia], saj slednje govori o božanskosti Božanstva [tò theon theologeî] s pomočjo nastalih stvari, prva pa dušo na nespoznaten in neizrekljiv način združuje z Bogom samim."¹³ — in te besede so gotovo vselej veljavne kot opozorilo na simboličen značaj vsake ontoteologike. Toda v njih se zaradi analoškosti same gradacije skriva tudi neomajna gotovost, da je *izkušnja tradicionalne teologije kot metafizike in s tem pogoj približevanja metafizični misli vselej vezana na molitvenost*.

V teh dveh smislih je lahko molitvenost, kakor jo razkrivajo vzhodni cerkveni očetje, izziv — kažipot in znamenje — za današnjo postmetafizično misel.

Za to pa, kako nekrščanska misel postane krščanska in kako se iz molitvenosti rodi krščanska molitev, ne obstaja noben kažipot in — razen Jonovega — nobeno znamenje.